

ביאורים

הפער בין העולם הזה, הגשמי, לבין העולם הרוחני גדול מאוד. אמנם הקב"ה מנהל מלמעלה את העולם, מחייה ומכוון אותו, אולם למי שמתבונן מבחוץ נדמה כאילו העולם הזה מתנהל מעצמו בלא השפעה מלמעלה.

רבי יוסף אלבו מסביר כאן כיצד לדעתו הברכות פועלות. אחרי שהוכיח את הבעייתיות שבהסברים השונים שנתנו הפרשנים לעניין הברכות, הוא פונה להסביר את שיטתו.

כדי להשפיע שפע מסוים על משהו, נצרכים שני חלקים: החלק הראשון הוא השפע כשלעצמו, והחלק השני הוא הכלי לקבלת השפע. לדוגמה, אדם המעוניין לשתות משקה כלשהו, אינו יכול להסתפק במציאתו של המשקה והגעתו אליו, אלא הוא חייב שיהיה לו כלי מתאים שבו יוכל לקבל את המשקה, אחרת הוא ינזול על האדמה ויבלע בה. כך בכל שפע שמושפע מהבורא על האדם. כדי שהשפע יוכל להגיע ולהשפיע, צריך ליצור כלי אצל האדם שיוכל לקבל אותו. הדבר נצרך במיוחד כאשר אנו עוסקים בשפע אלוהי שבא לתוך עולם גשמי. בין העולם הזה לעולם הרוחני קיים פער גדול, וממילא - כדי שהכלי שבעולם הזה יהיה מוכן לקבל את השפע, אנו חייבים לעמול כדי ליצור כלי מתאים.

אחד האמצעים ליצירת כלי כזה הוא הברכה. האדם המברך את רעהו, ובייחוד אם הוא אדם גדול ומרומם, מייצר אצלו כלי מתאים הראוי לקבלת השפע העליון ולהכלתו, ודרך זה יכולה הברכה לשרות עליו.

הרחבות

• ברכת נביא וברכת ה'

וְהִנְרָאָה לִי בְּזָה הוּא, שְׁעֲנִין הַבְּרָכוֹת אֵינוֹ הַגְּדֵת עֲתִידוֹת כָּלֵל. המברך אינו נביא החושף בפני האדם את עתידו, אלא הוא יוצר מציאות חדשה בברכתו. הברכה היא שפע חדש שלא היה מגיע אל המתברך לולא הברכה. המלבי"ם מבאר את ההבדל בין ברכה הניתנת על ידי אדם ובין ברכת ה': "ויש הבדל בין הברכה הנעשה על ידי נביא בכחו ובין הנעשה על ידי רצון ה' וגזרתו, כי הנביא אין בכחו רק להשפיע ברכה על מעט הנמצא שיתוסף". המלבי"ם מוכיח את הדברים מהמסופר בספר מלכים [ב, ד], על אישה שלא היה לה לפרוע את חובה ובה בעל החוב לקחת את בניה לעבדים. על מנת להושיעה, אלישע הנביא ציווה עליה לקחת את כליה ולשאל עוד כלים רבים. את מעט השמן שיש לה ציווה לשפוך לכלי, ונעשה נס שהשמן הספיק למלא את כל הכלים, וכך היה לאישה כסף לפרוע את החוב. אלישע לא יצר לאישה כסף יש מאין כדי שתפרע את החוב, אלא הרבה את השמן שכבר היה לה. "לא כן ברכת ה', תוכל לשרות גם על דבר ריקן" [מלכים א, יז].

• מהי ברכה

המושג ברכה, שהאדם מברך את חברו, בא ממושג חקלאי: בעבר כדי להרבות את הגפנים, היו לוקחים ענף מגפן אחת אותו היו נועצים בקרקע ולאחר שהיה הענף משריש, היו חותכים את החיבור של הענף עם הגפן הישנה, וכך היו נוצרות שתי גפנים נפרדות. בדומה לכך, גם ברכת האדם מרבה בו את התכונות והצדדים הטובים שכבר קיימים בתוכו.

למה לא התפלל
יצחק גם על עשו

וַיֵּשׁ לְתַמָּה, אַחַר שֶׁהִתְפַּלֵּה מוֹעִילָה בַּבְּרָכוֹת לְמָה לֹא הִתְפַּלֵּל יִצְחָק עַל עֵשָׂו שֶׁיִּצְלִיחַ יוֹתֵר מֵיַעֲקֹב, כְּמוֹ שֶׁיִּתְפַּלְלוּ הַצְּדִיקִים עַל הַמִּתְבַּרֵּךְ עַל יְדָם, וְלָמָּה לֹא אָמַר לְעֵשָׂו שֶׁהַבְּרָכוֹת הֵיוּ הַגְּדוֹת הָעֲתִידוֹת וְשֶׁלֹּא הַפְּסִיד דָּבָר בַּבְּרָכָה אֶת יַעֲקֹב, וְזֶה הָיָה יוֹתֵר רָאוּי כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁטֵם עֵשָׂו אֶת יַעֲקֹב עַל הַבְּרָכָה שֶׁבִּרְכָה אָבִיו.

המקבילים
צריכים להיות
מוכנים לקבל
השפע

וְהִנְרָאָה לִי בְּזָה הוּא, שְׁעֲנִין הַבְּרָכוֹת אֵינוֹ הַגְּדֵת עֲתִידוֹת כָּלֵל*, אֲבָל הוּא תְּפִלָּה עִם נְתִינֵת הַכֶּנֶה אֶל הַמְּקַבֵּל שֶׁיַּחֲוֵל הַשְּׁפַע הָאֱלֹהִי עָלָיו, וְזֶה שֶׁהַשְּׁפָעִים הָעֲלִיּוֹנִים יִשְׁתַּלְּשְׁלוּ וְיִשְׁפָּעוּ עַל הַמְּקַבְּלִים בְּהַדְרָגוֹת וְאִמְצָעִים, וּבִתְנָאִים שֶׁיְהִי הַמְּקַבְּלִים רְאוּיִים וְעַל יַחַס וְסִדָּר שְׂמוּרִי, וְשִׁיחֵי עִם זֶה מוֹכֵנִים לְקַבֵּל הַשְּׁפַע הַהוּא, וְאִם יִפְסַק הַהִשְׁתַּלְּשְׁלוֹת מֵאִיזָה מְהֻאֲמָצָעִים וְלֹא יְהִי הַיַּחַס שְׂמוּר אוֹ הַסִּדָּר אוֹ יְהִי הַמְּקַבֵּל בְּלִתי מוֹכֵן, יִתְבַּלְבֵּל הַשְּׁפַע אוֹ הַיַּחַס וְלֹא יַחֲוֵל הַשְּׁפַע הָאֱלֹהִי בְּהִשְׁתַּנּוּת הַסִּדָּר, וְלִזָּה צְרִיךְ שֶׁיְהִי בְּמְקַבֵּל הַכֶּנֶה כְּדֵי שֶׁיַּחֲוֵל בּוֹ הַשְּׁפַע הַהוּא.

המברך מכין את
המתברך לקבלת
השפע

וּכְשֶׁלֹּא יְהִי הַמְּקַבֵּל מוֹכֵן לְקַבֵּל הַשְּׁפַע הָאֱלֹהִי, יוֹכֵן עַל יְדֵי הַנְּבִיא אוֹ עַל יְדֵי הַצְּדִיק אוֹ הַחֲסִיד וְיְהִי הַמְּבַרֵּךְ אִמְצָעִי בְּהוֹדֵת הַשְּׁפַע הַהוּא, וְזֶהוּ עוֹנֵן כְּמִיכַת הִיד שֶׁהָיוּ סוֹמְכִין יְדֵיהֶם הַמְּבַרְכִים עַל הַמִּתְבַּרְכִּין לְתֵת הַכֶּנֶה אֶל הַמִּתְבַּרְךְ שֶׁיִּקְבֵּל הַשְּׁפַע אוֹ הַטוֹב הַהוּא, וְכֹאֲלוֹ הַחֲסִיד אוֹ הַצְּדִיק הַמְּבַרֵּךְ הוּא צְנוּר לְהַמְשִׁיךְ הַשְּׁפַע הָאֱלֹהִי עַל יְדוֹ, כְּמוֹ שֶׁמְצִינּוּ בְּעוֹנֵן הַנְּבִיאָה שֶׁהִיָּתָה שׁוֹרָה עַל יְדֵי הַנְּבִיא עַל הַבְּלִתי רְאוּיִים אֲלֵיהָ, וּבִלְבַד שֶׁיְהִי בָהֶם קִצְתַּת הַכֶּנֶה, אָמַר הַשֵּׁם יִתְבַּרֵּךְ לְמֹשֶׁה: "קַח לְךָ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ וְסִמְכָתָ אֶת יָדָךְ עָלָיו" [במדבר כז, יח], וְכִפִּי מַעֲלַת הַסּוֹמֵךְ אוֹ הַמְּבַרֵּךְ תְּהִיָּה מְדַרְגַּת הַשְּׁפַע הַמְּקַבֵּל, וְלִזָּה תִּמְצָא שֶׁאָמַר אֲלֵיהוֹ לְאֵלִישַׁע כְּשֶׁאָמַר לוֹ "שְׂאֵל מָה אֶעֱשֶׂה לְךָ בְּטָרִם אֶלְקַח מֵעַמְּךָ", וְהָשִׁיב אֲלִישַׁע: "וְיְהִי נָא פִי שְׁנַיִם בְּרוּחָךְ אֵלַי" [מלכים ב, ב, ט], וְאָמַר לוֹ אֲלֵיהוֹ: "הַקְּשִׁית לְשִׂאוֹל" [שם, י] שְׂאֵי אֶפְשָׁר לְאֶדֶם לְתֵת הַכֶּנֶה אֶל הַמְּקַבֵּל יוֹתֵר מִהַנְּמַצָּא אֲצִלוֹ, וְלִזָּה אָמַר לוֹ שְׂאֵם יְרָאָה אוֹתוֹ אַחַר שֶׁיְהִי לְקַח מִמֶּנּוּ יְהִי לוֹ כּוֹן, שֶׁבְּלִי סֶפֶק יְהִי אֲלֵיהוֹ אַחַר הַלְקִיחָהּ בְּמַדְרָגָה יוֹתֵר גְּדוֹלָה מִמָּה שֶׁהָיָה קִדְּם לָכֵן, וְיְהִי אִזּוֹ אֶפְשָׁר לוֹ לְהַשְּׁפִיעַ עָלָיו פִּי שְׁנַיִם מִמָּה שֶׁהָיָה בְּאֵלֵיהוֹ טָרִם הַלְקִיחָהּ, מָה שֶׁלֹּא הָיָה אֶפְשָׁר לוֹ לְהַשְּׁפִיעַ קִדְּם שִׁילְקָהּ.

וְסִדָּר שְׂמוּר - סדר מכוון ומוגדר מראש וְלִזָּה - ולכן. שְׂאֵם יְרָאָה אוֹתוֹ - אלישע יראה את אליהו לאחר הסתלקותו בסערה השמימה. הַלְקִיחָהּ - עלייתו השמימה.

ביאורים

אלישע הנביא קיבל לידיו תפקיד גדול וקשה. להיות נביאו, ובמידה מסויימת מנהיגו הרוחני, של הדור שאחרי אליהו הנביא. עם ישראל באותה תקופה היה מצוי בתקופה קשה מבחינה רוחנית. יצר העבודה הזרה היה עז, והעם התדרדר ונפל ברשתו פעם אחר פעם.

ברגעיו האחרונים של אליהו בעולם הזה, לפני עלייתו בסערה השמימה, ביקש ממנו אלישע הנביא לזכות 'לפי שניים' ברוחו. אלישע זקוק לכוח רוחני רב, וליכולת לעשות מופתים רבים אפילו יותר מאליהו רבו, כדי להתמודד עם הסחף הרוחני הקשה.

רבי יוסף אלבו הסביר לעיל שכוחו של המברך הוא ביצירת כלי אצל המתברך לקבלת השפע מלמעלה. לפי זה הוא כתב שאליהו יכול לתת יותר ממה שנמצא ברוחו בעולם הזה רק בעת שנלקח מן העולם. כך הוא מסביר את דברי אליהו הנביא לאלישע, שאם יזכה לראותו נלקח ממנו יקבל 'לפי שניים' ברוחו כבקשתו. הוא אומר שדבר זה התקיים בסיפור שמסופר בפסוקים בהמשך: מיד לאחר עלייתו של אליהו השמימה, אלישע היכה את מי הירדן ועבר באמצע. רבי יוסף אלבו מסביר שבאותה שעה נראה אליהו לאלישע, וזכה 'לפי שניים' ברוחו.

הוא מוסיף שאליהו הנביא המשיך להיות נוכח ולהתגלות ולפעול בעולם הזה גם לאחר הסתלקותו, וכפי שמצינו בספר דברי הימים, שהוא התגלה באמצעות מכתב שנשלח ממנו ליהורם מלך יהודה, שמלך לאחר הסתלקותו.

הרחבות

• גדול שימושה

נראה שהמפכה לא היה אלישע לבדו אלא אליהו היה עמו שגורא לו באותה שעה. על חשיבות הקשר בין התלמיד לבין רבו כתב הרב אביהוא שוורץ בשם הרב צבי יהודה קוק: "התלמיד בדרך כלל, מתעניין בדת עצמה ובתורה עצמה ולא באישיות... בתלמוד הירושלמי, אנו מקבלים הוראת קודש מיוחדת: 'גידול אומר: כל האומר שמועה משם אומרה, יראה בעצמו כאילו בעל השמועה עומד לפניו, מה טעמא? בצלם יתהלך איש' [קידושין א, ז]. כאן מלמדים אותנו חכמים, שאדרבה, צריך התלמיד, לקשר את השמועה עם הדמות המיוחדת של אומרה, ועד כדי כך, עד שכאילו בעל השמועה עומד לפניו" [בדרך התורה הגואלת, עמוד קפב].

את המושג 'שימוש תלמידי חכמים' היה הרב צבי יהודה חוזר ומשנן לתלמידיו: "גדולה שימושה של תורה יותר מלימודה, שנאמר: 'פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו' [מלכים ב, ג, יא] - למד לא נאמר אלא יצק" [ברכות ז:]. לימוד הוא דבר פרטי, כגון בירור הלכה או אמרה מסוימת. לעומת זאת, שימוש הוא עניין כללי שיש לו שני מובנים: א. התפתחות השכל והידע, בירור טעמים וסברות. ב. לא פחות מזה, שייכות אישית, התדבקות וקשר פסיכולוגי-נפשי" [שיחות הרצ"ה, תלמוד תורה, עמודים 193-195]. במהלך לימוד התורה אנו לא רק רוכשים ידע, אלא גם יוצרים חיבור נפשי עם מעבירי השמועה. בכך אנו מהווים חלק מהמהלך הארוך של מסירת התורה שהתחיל בהר סיני, ונמשך דרך כל גדולי ישראל בכל הדורות עד ימינו אנו.

בקשת אלישע מאליהו

וְלִשׁוֹן הַקְּשִׁית לְשֵׂאוֹל" יוֹרָה שְׂאִין פְּרוֹשׁ "פִּי שְׁנַיִם בְּרוּחָךְ" כְּמוֹ "יִכְיֵר לְתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם" [דברים כא, יז] הָאָמֹר בְּבָכוֹר, כְּמוֹ שִׁפְתָּבּוֹ קֶצֶת הַמְּפָרְשִׁים" [רד"ק בשם אביו, רלב"ג], שְׂאֵם כֵּן לֹא הָיָה אוֹמֵר לוֹ "הַקְּשִׁית לְשֵׂאוֹל", שֶׁהָרִי אֲלִישֶׁע הָיָה רֹאֵי לְנִבּוּאָה מְעַצְמוֹ יוֹתֵר מִשְׂאָר בְּנֵי הַנְּבִיאִים, אִף עַל פִּי שְׁהֵם שִׁמְשׁוּ אֶת אֲלִיָּהוּ קִדְם אֲלִישֶׁע וְהָיוּ מְכִינִים עֲצָמוֹ לְנִבּוּאָה יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, שֶׁכָּבֵר נֶאֱמַר לְאֲלִיָּהוּ בְּהַר הַכְּרִמֹּל: "וְאֵת אֲלִישֶׁע בֶּן שִׁפְטִי מֵאֲבָל מְחוּלָה תִּמְשַׁח לְנִבְיָא תַּחְתִּיךָ" [מלכים א יט, טז], וְלָמָּה הַקְּשִׁית לְשֵׂאוֹל כְּשִׂיָּהוּ הוּא הַבְּכוֹר בְּכָל בְּנֵי הַנְּבִיאִים לְקַחַת פִּי שְׁנַיִם כְּאֶחָד מֵהֶם, אֲבָל הָאָמֵת הוּא שִׁשְׂאֵל לוֹ פִּי שְׁנַיִם בְּרוּחַ אֲלִיָּהוּ בְּמָה שֶׁהָיָה קִדְם הַלְקִיחָה, וְכֵן הָיָה לוֹ, שֶׁנִּסִּי אֲלִיָּהוּ הָיוּ שְׁמוֹנָה וְנִסִּי אֲלִישֶׁע שְׁשָׁה עֶשֶׂר.

אליהו היה עם אלישע אחרי הלקיחה

וְכֵן הִסְכִּימוּ רְבוּתֵינוּ זְכוּרִים לְבָרְכָה בְּזֶה בְּפֶרֶק רֵאשׁוֹן מִמְּסַכֵּת חֲלִין [ז:], וְכֵן יִרְאֶה מְלִשׁוֹן הַכְּתוּב שֶׁאֲלִיָּהוּ הָיָה נִרְאָה לְאֲלִישֶׁע אַחַר הַלְקִיחָה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רְבוּתֵינוּ זְכוּרִים לְבָרְכָה שֶׁהָיָה נִרְאָה לְקֶצֶת הַחֲסִידִים מְחַכְמֵי הַתְּלָמוּד, אָמַר הַכְּתוּב: "וַיִּרְם אֶת אֲדָרְתוֹ אֲלִיָּהוּ אֲשֶׁר נִפְלָה מֵעֲלָיו וַיֵּשֶׁב וַיַּעֲמֹד עַל שְׁפַת הַיַּרְדֵּן וַיֹּאמֶר אֵיָה ה' אֱלֹהֵי אֲלִיָּהוּ אִף הוּא וַיִּכֶה אֶת הַמַּיִם וַיַּחֲצוּ הַנָּה וְהַנָּה וַיַּעֲבֹר אֲלִישֶׁע", שְׂאֵחַר שִׁפְתָּבּוֹ וַיַּעֲבֹר אֲלִישֶׁע וְלֹא כְּתוּב" וַיַּעֲבֹר בְּלִבָּד, נִרְאָה שֶׁהַמְּכָה לֹא הָיָה אֲלִישֶׁע לְבַדּוֹ אֲלָא אֲלִיָּהוּ הָיָה עִמּוֹ שֶׁנִּרְאָה לוֹ בְּאוֹתָהּ שְׁעָה, וְעֲלָיו נֶאֱמַר אִף הוּא וַיִּכֶה אֶת הַמַּיִם.

אחר הלקיחה אליהו היה נמצא בין האנשים

וְכֵן מְצִאתִי כְּתוּב בְּשֵׁם קְדוּמֵי הַמְּפָרְשִׁים שֶׁאֲלִיָּהוּ נִרְאָה לְאֲלִישֶׁע בְּאוֹתָהּ שְׁעָה, וְאֵז נִחָה רוּחַ אֲלִיָּהוּ עַל אֲלִישֶׁע וְנִתְקַיַּם בוֹ שֶׁהָיָה לוֹ פִּי שְׁנַיִם בְּרוּחוֹ, לְפִי שֶׁנִּרְאָה אוֹתוֹ אַחַר שִׁלְקַח מֵעִמּוֹ, וְכֵן מְצִינוּ שֶׁאֲחַר הַלְקִיחָה כְּתוּב עַל יְהוֹרֵם בֶּן יְהוֹשֻׁפֵּט מֶלֶךְ יְהוּדָה: "וַיָּבֵא אֵלָיו מִכְּתָב מֵאֲלִיָּהוּ הַנְּבִיא" [דברי הימים ב כא, יב], שֶׁנִּרְאָה שֶׁהָיָה אֵז נִמְצָא בֵּין הָאֲנָשִׁים וּמִתְקַן מְעִשִׂיהֶם.

הַקְּשִׁית לְשֵׂאוֹל - כֵּךְ אָמַר אֲלִיָּהוּ לְאִישֶׁע עַל בְּקִשְׁתּוֹ. כְּמוֹ שִׁפְתָּבּוֹ קֶצֶת הַמְּפָרְשִׁים - לְפִי פִירוּשׁ זֶה אֲלִישֶׁע קִיבֵל פִּי שְׁנַיִם מִשְׂאֵר בְּנֵי הַנְּבִיאִים. וְלֹא כְּתוּב וְכו' - בְּפִסְטוֹק "וַיַּעֲבֹר אֲלִישֶׁע" הַמִּילָה אֲלִישֶׁע מִיּוֹתֵר, וְנוֹעֵדָה לְהַדְגִּישׁ שֶׁאֲלִיָּהוּ הָיָה עִמּוֹ.

ביאורים

רבי יוסף אלבו חותם את הסבריו בעניין הברכות. עד עתה הוא עסק בדרכי פעולתה של הברכה מצד המברך, עתה הוא פונה לעסוק במתברך. לכאורה היה נראה שהאדם שמקבל את הברכה הוא פסיבי ונפעל לגמרי. אולם בברכת יעקב לאפרים ומנשה ראינו שהדבר אינו נכון. יעקב הקפיד לשים את ימינו על ראש אפרים דווקא, מפני שהברכה מתייחסת לרמה הרוחנית שבה נמצא המקבל. הוא מסביר שהטוב שזוכה לו המתברך מושפע אמנם מהמברך ומהשפעתו, אולם תלוי גם בדרגתו הרוחנית של המתברך. זו הסיבה שיעקב הניח את יד ימינו, שהיא היד העיקרית, דווקא על אפרים ולא על מנשה. הנחת היד על ראש המתברך, כמו נשיאת ידי הכהנים, היא כעין קשירת קשר אל העליונים, אך הדבר תלוי בדרגתו של המתברך. הכנתו של אפרים לקבל את השפע הייתה גדולה משל מנשה, ובהתאם לכך יעקב אבינו בחר בו לריבוי הגדול של השפע, אף-על-פי שמנשה נולד לפניו.

מכאן ניגש להבין את עניינה של ברכת כהנים. בניגוד לברכה רגילה שניתנת לאדם פרטי, ברכה זו היא ברכה כללית: הכהנים נושאים את ידיהם לעבר הקהל ומברכים אותו. בברכה זו הכהנים מברכים את כולם, וכל אחד מקבל את הברכה לפי דרגתו וערכו.

בסיום הדברים רבי יוסף אלבו חותם את העיסוק בענייניו של המברך. הוא מדגיש שמקומו של המברך הוא להיות אמצעי בלבד להעברת הברכה למתברכים וליצירת הכלי אצלם לקבלת הברכה. לפי זה מובן כיצד ייתכן שישנם אנשים שברכו אחרים ומכוח זה זיכו אותם בשפע רב, ואילו הם עצמם לא זכו לאותו שפע. זו גם הסיבה שאין למברך כלל יכולת לסלק את הברכה מהמתברך לאחר שברכו, וכמו שמצינו אצל יצחק שלאחר שבירך את יעקב, שלא היה יכול כלל לקחת את הברכה ממנו, גם אם היה חפץ בכך.

הרחבות

• השפעת היחיד הגדול על הכלל

שאי אפשר שלא יהיה בהם מי שיהיה בו הכנה לקבל איזה שפע אלהי. גם את מעמד הר סיני הסביר רבי יוסף אלבו על פי אותו עיקרון - זיכוי הרבים בזכות היחיד המוכשר: "שש מאות אלף רגלי, שיצאו ממצרים מורגלים בעבודה קשה בחומר ובלבנים, לא היו ראויין למדרגה גדולה כזו. ואף על פי כן - הגיעו אליה באמצעות משה רבנו עליו השלום. אמר השם אליו: "הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך" [שמות יט, ט]. כלומר, אני רוצה לבא אליך ולהגלות לך במדרגה גדולה שהיא מדרגת פנים בפנים, אף על פי שאתה בעובי ועכירות החומר הנקרא עב הענן ואינך ראוי אליה. וכל זה אני עושה - "בעבור ישמע העם בדברי עמך", וזו היא המדרגה היותר גבוהה שאפשר... והגיעו אליה בחסד אלהי ובאמצעות משה, וזה כדי שיסתלק מלבם הספק שהיו מסופקין באפשרות הגעת הנבואה אל האדם" [עיקרים ג, יא].

הרב אברהם שפירא הרחיב יסוד זה, והסביר שלתלמיד חכם יש השפעה בעצם הימצאותו: "הגמרא מספרת שכשחוני המעגל קם ולא ידעו ממנו, כשישבו בבית המדרש אף שלא הכירוהו, בכל זאת הרגישו שהשמועות בהירות יותר באור כזה כמו האור שהיה אצל חוני המעגל... כתוב "כשמת ר' אליעזר אמר רבי עקיבא: הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני לפורטן" [סנהדרין סח.]. קשה, הרי ר' אליעזר היה שמותי (מנודה) ולא היו שואלים אותו הלכה, ומה נזכר עכשיו רבי עקיבא שיש לו מעות לפורטן? והביאור הוא, כי על כל פנים בעצם הימצאותו היה אור התורה שלו והוא השפיע, גם אם לא ראו אותו" [מורשה עמ' יט].

סמיכה מועילה יותר במי שיש לו הכנה מרובה

וסמיכת היד שאמרנו אין ספק שעל מי שיש לו הכנה מרובה תועיל יותר מסמיכת היד על מי שיש לו הכנה מועטת, ולכן שם יעקב יד ימינו על ראש אפרים שהיה בו הכנה גדולה יותר מבמנשה, ולזה רצה שתחול הברכה על ידו עליו בעין יפה כפי גדל הכנתו אליה, אבל במנשה למעוט הכנתו לקבל השפע, הספיק לו שישית יד שאמאלו עליו, כדי שיחול עליו בברכת יעקב השפע שהיה אפשר לו לקבל.

ברכת הכהנים

וזאת היתה הפונה בברך הכהנים את העם, כדי שיהיו אמצעיים לחול השפע על המתברכים כפי הכנת כל אחד מהם, והיו נושאים פניהם בשעת הברכה שהוא פענן סמיכת היד, והיתה ברכת הכהנים לכלל ישראל או לצבור, לפי שהרבים יותר מוכנים לקבל השפע מן היחיד, וזה שאי אפשר שלא יהיה בהם מי שיהיה בו הכנה לקבל איזה שפע אלהי באמצעות הכהנים, ועל זה הדרך הן ברכות הצדיקים או החסידים למתברכים על ידם, כדי שיחול השפע באמצעותן על המתברך, על דרך שפרשנו בנבואה בפרק י"א מהמאמר הג'.

זכות הצדיק מועילה לאחרים

ואל תקשה עלי איך אפשר שיהיה הצדיק או החסיד כלי להגיע הברכה אל המתברך, והוא יהיה עני ומצטרף לבריות, שקבר בארו רבותינו זכרונם לברכה בפרק כסוי הדם [חולין פו, א] ואמרו שאהני להו זכותא דצדיקי לאחריני, לדידהו לא מהני להו זכותיהו.

אי אפשר להפסיק השפע

ואחר שימשך השפע אל המתברך באמצעות המברך כפי הכנת המקבל, אין לח ביד המברך להפסיק השפע שהוא ושללא ירד על המקבל, כי בזולתו ירד עליו, שהמברך אינו אלא כלי להגיע הברכה אל המתברך, ואף על פי שישתלק הפלי לא תסתלק הברכה, וזה כאדם שהמשיך מי מעין המתגבר אל גנה זרועיה תצמיח, שאף על פי שישתלק האיש הממשיך לא יפסק הנחל הנמשך מהשקות הגנה, וכן מי שעשה חלונות בבית אפל כדי שייכנס בו אור השמש, שאף אם יסתלק האמן לא יסתלק אור השמש מלהאיר הבית שהוא האפל.

חרדת יצחק

וזה הוא שאמר יצחק כשחרד חרדה גדולה עד מאד: "ואברכהו גם ברוך יהיה" [בראשית כז, לג], כלומר על פרחי יהיה ברוך אחר שברכתי אותו, שגם ברוך יהיה הוא מפלל החרדה, כאלו אמר אין בדי להפסיק השפע ההוא שנמשך אליו על ידי, שזה כמי שצוה את הצורך לעשות פלים נאים מזקב מצירים ציור נאה מאד לאוהבו של צורף, והאמן בהיותו מדמה שהפלים ההם היו לאוהבו, ציר אותם ציור נאה עד מאד בשמחה ובטוב לבב, ואחר כן נודע שלא היו הפלים ההם לאוהבו של צורף, שבלי ספק הצורף הוא יתעצב על זה ויחרד חרדה גדולה, אבל אין בידו למנוע הציור הנאה ההוא שלא יהיה עשוי בפלים ההם, ואף על פי שנודע שהם לשונאיו של אמן, ובעבור זה אמר יצחק לעשו: "הן גביר שמתינו לך" וגו' [בראשית כז, לז], כלומר כבר הגיע לו על ידי באמצעות הכנתו כל השפע הזה ואין בדי להפסיק אותו אחר שקבר נמשך, ולכה אפוא מה אעשה בניי, עד שאמר לו עשו: "הברכה אחת היא לך אבי", כלומר שיברכהו ברכה אחרת שלא תהיה נגד הברכה שברך, וכן עשה יצחק, שבכלל ברפת עשו אמר לו: "ואת אחיך תעבד", שבזולת זה אי אפשר, וזה מה שרצינו לבאר מענן הברכות:

מי וכו' - מקבל הברכה וזה - מפני. בהם - בציבור המתברך. מי שיהיה בו הכנה - בזכות אותו צדיק הציבור כולו מקבל את השפע. והוא - הצדיק המברך. שאהני להו זכותא וכו' - מועילה זכות הצדיקים לאחרים, ולהם עצמם לא מועילה זכותם. בזולתו וכו' - בלעדיו תחול הברכה. שהמשיך - שהזרים. שבזולת זה - בלא זה.

לעילוי נשמת רייזל בת חליה ויוסף מאיר הכהן ע"ה

ביאורים

חז"ל קבעו "הוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה - שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות" [אבות פרק ב' משנה א']. אפשר ללמוד ממשפט זה שני דברים: א - ישנן מצוות קלות וישנן מצוות חמורות, ב - אף-על-פי-כן אין ללול באף מצוה, משום שאיננו יודעים כמה גבוהה וחשובה היא כל מצוה, אפילו קלה שבקלות.

רבי יוסף אלבו ממשיל רעיון זה לפעולת כל תרופה לעומת מחירה בחנות של כל אחת מהן. הרוקח יקפיד לציין שיש לקחת את כל התרופות אף-על-פי שבמרשם הרופא יש תרופות יקרות ויש תרופות זולות, משום שלכל אחת מהן יש תועלת אחרת. הוא בודאי לא ייתן לחולה רק את התרופה היקרה, כי למרות מחירה היקר, היא אינה פותרת את המחלות כולן. אנו מבינים שלכל תרופה יש תפקיד אחר - חלקן מועילות ללב ולכבד, וחלקן לכאבי פרקים. כדי להגיע למצב אופטימלי יש לקחת את כל התרופות.

בתורה ישנן רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה כנגד כל האיברים שבגוף. כמו שאף אדם לא יותר בקלות על איבר כלשהו בגופו, אפילו הוא איבר מרכזי פחות, כך לא נותר על אף מצוה. השלמות של הקומה הרוחנית באדם תלויה בקיום כל המצוות שהאדם ראוי להן ויכול לקיימן.

רבי יוסף אלבו כותב שלמצות התפילה יש יתרון בדבר מסוים על שאר המצוות. היא אינה מסווגת רק לשכר ספציפי - אריכות ימים, רפואה, פרנסה טובה וכדומה. באפשרותנו להתפלל ולבקש כל דבר העולה על לבנו, וברצות ה' גם נקבל זאת.

התפילה היא פנייה לבורא עולם, היא מבטאת יותר מכל את הקשר שלנו עם ה'. ייתכן שהסיבה לכך היא שלתפילה יש כוח להשפיע עלינו את כל הטוב מאת ה', כי כל עניינה הוא עצם הקשר שלנו עם ה'. דברים אלו יתבארו בהמשך בעזרת ה'.

הרחבות

• תורה ותפילה כנגד כולם

הסגלה המיוחדת אשר... תועיל לכל הדברים. רבי יוסף אלבו מחדש שיש בתפילה מעלה יתרה על כל המצוות. מצד שני, כל בוקר אנו אומרים בתפילה "ותלמוד תורה כנגד כולם", ואם-כן התורה מעולה מהתפילה. נוסף לכך, הרמב"ם אומר כי תלמוד תורה גדול מתפילה [הלכות ברכות ו, ח] ולכאורה הוא חולק על רבי יוסף אלבו. כיצד ניתן להבין את צדדי המחלוקת?

כותב רבי צדוק הכהן מלובלין: "תורה ותפילה צריכים שניהם ביחד לאדם" [צדקת הצדיק ריא], ומבאר את היחס בין התורה והתפילה:

הגמרא מספרת על רבי אמי ורבי אסי שהתפללו באותו מקום בו למדו [ברכות ח.]. ואמרו: "כל האומר אין לי אלא תורה אף תורה אין לו" [יבמות קט:]. מבאר ר' צדוק: "עניין התפילה - ההכרה שהוא חסר ומבקש לה' יתברך שימלאנו. ועל ידי התורה יחשוב שהוא מלא ואז אפילו תורה אין לו" - אם האדם חושב שהוא יתעלה רק מלימוד תורה, אך אינו יודע לעמוד לפני ה' שיושע אותו מחסרונותיו - הרי שהוא אינו מתעלה כלל, "כי לא נתנה תורה אלא לחסרים ומכירים חסרונם ומבקשים לה' יתברך שיושעים". מעלה זו של התפילה היא המודגשת בדברי רבי יוסף אלבו.

מצד שני, אמרו: "המאריך בתפילתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב... מאי תקנתיה (מה תקנתו)? יעסוק בתורה" [ברכות לב:], ישנו יתרון לתורה, כי היא ממלאת את האדם בידיעת אמיתות מוחלטות על העולם, לעומת התפילה, שבה האדם מעלה רצונותיו וספק יקבל בקשתו ספק לא יקבל. נראה לומר, כי הרמב"ם הדגיש את יתרון התורה מצד זה.

פרק עשרים

אף על פי שהתפילה מצוה ממצוות התורה, כמו שאמרנו רבותינו זכרונם לברכה בספרי^ו "ולעבדו בכל לבבכם" [דברים יא, יג], זו תפילה, ואמרנו גם כן הוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות [אבות ב, א], לא מפני זה נאמר שיהיה מתן שכרן של מצוות שוה, ושלא תהיה אחת מהן גדולת הערך וגדולת השכר יותר מאחרת, אבל זה כמי שאומר על סמי הרפואה הוי זהיר בסם שאינו יקר הערך כמו בסם שהוא יקר הערך, שכלם מועילים תועלת גדולה לגוף, שלא בעבור זה נאמר שלא יהיה לקצת הסמים יתרון על קצת, אבל יאמר זה בעבור שהראונד דרך משל שהוא סם יקר הערך מאד והסרנגאן שאינו יקר הערך כל כך, שראוי שיהיה זהיר בשניהם אף על פי שאין ערכם שוה, לפי שכל אחד מהם יש לו סגלה בפני עצמו מועילה לגוף האדם בכלל, שכמו שהראונד יש לו סגלה לרפאות תחלואי הכבד, כן הסרנגאן יש לו סגלה לרפאות תחלואי הרגלים והשוקים והברכיים, שגם זה מועיל לגוף האנושי, ומכל מקום יש לכל אחד ואחד מהם ענין ותועלת בפני עצמו לפי מקומו שאין ערכם שוה, שהראונד יש לו סגלה לרפאות אבר ראשי, והסרנגאן אף על פי שיש לו סגלה מיוחדת בפני עצמו, אינו מרפא אבר ראשי.

וכן המצוות, אף על פי שכל אחת מהם יש לה סגלה ותועלת כללי מצד היותה מצוות השם, שזה תועלת כולל כל המצוות, וראוי שנהיה לפי זה במצוה קלה כמצוה חמורה, מפל מקום אין ערכם שוה, כי כל אחת יש לה סגלה מיוחדת בפני עצמה ותועלת מיוחדת מצד היותה המצוה ההיא המיוחדת, וראוי שיהיה יתרון לקצתם על קצת מזה הצד.

ועל כן אני אומר שמצוות התפילה עם היותה אחת ממצוות התורה וראוי שיקבל עליה שכר כולל^ו כעל כל אחת מהן, הנה מצד עצמה יש לה יתרון גדול על כל אחת מהן, וזה, שכל מצוה מצד עצמה תתן שכר מיוחד, כמו שתמצא בשלוח הקן: "למען ייטב לך והארכת ימים" [דברים כב, ז], ובצדקה: "פי בגלל הדבר הזה, יברכה ה' אלהיך, בכל-מעשך, ובכל משלח ידך" [דברים טו, י], ומצוות התפילה הסגלה המיוחדת אשר לה מצד עצמה הוא ענין כולל^ו שהיא תועיל לכל הדברים, שהרי נמצא אותה שתועיל לרפאות החולים כמו שהועילה לחזקיה: "שמעתי את תפלתך וגו' הנני רפא לך ביום השלישי תעלה בית ה'" [מלכים ב כ, ה]. ותועיל להציל ממות, שהרי כשחטאו ישראל בעגל נאמר למושה: "הרף ממני ואשמידם" וגו' [דברים ט, יד], ונצולו בתפלת מושה, וכן יונה נצול בתפלתו ממעי הדגה.

ותועיל לפקד עקרות, ויעתר יצחק וגו' [בראשית כה, כא], ויעתר לו ה' וגו', וכן נפקדה חנה בתפלתה [שמואל א, א]. ותועיל לרעב, ויהי רעב בימי דוד שלש שנים וכו' ויבקש דוד את-פני ה' [שמואל ב, כא, א]. ותועיל למלחמה, אמר הכתוב במלחמת סנחריב: "ויתפלל חזקיהו המלך וישעיהו בן אמוץ הנביא על זאת ויעקו השמים וישלח ה' מלאך ויכחד כל גבור חיל ושר ונגיד במחנה מלך אשור" וגו' [דברי הימים ב, לב, כ-כא].

משל הערך השונה של תרופות

אין ערך המצוות שווה

התפילה מועילה לכל הדברים

דוגמאות לדברים שהתפילה מועילה להם

ביאורים

התפילה מועילה לכל תחומי החיים. תמיד קיימת האפשרות להתפלל על כל דבר שמבקש לבנו. לעתים אנו מתפללים שהקב"ה ימחל וישכח לנו עוונות, ולעתים אנו מתפללים שהקב"ה יזכור לנו ברית אבות. אין בתפילה קיבעון, אלא יש בה דינמיות שמשתנה לפי נושא התפילה.

רעיון זה מלמד אותנו שהתפילה מבטאת את הקשר שלנו לה'. לדוגמה, כאשר אדם מקבל מכה ברגל - אם יחשוב לעצמו שאין זה אלא מקרה, יש לו שתי אפשרויות: או להתעצבן מכך או להתעלם ולהמשיך כרגיל. אך אם ישם לבו לכך שיש בזה קריאה אלוהית אליו, או אז יפנה עיניו לשמים וישאל: מדוע זה קרה לי? כעת המכה ברגל קיבלה משמעות, היא הפכה להיות פוטנציאל לקשר בין האדם לה'. בין אם בתפילה ובין אם בשאלה - נוצר קשר חדש. לכן השכר על התפילה לא ממוקד וספציפי כמו שאר המצוות, אלא שכר הכולל את כל המעלות הטובות.

"ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך ואת מימיה וחסרתה מחלה מקרבה: לא תהיה משפלה ועקרה בארצה את מספר ימיה אמלא". בעקבות העבודה שנעבוד את ה' נוכח לברכה בפינוסה, לבריאות, לפריח ולאריכות ימים.

איזו עבודה אפשר לעבוד לה? הביטוי 'עבודה' כלפי הקב"ה לכאורה אינו שייך, שהרי מעסיק צריך פועלים, אך הקב"ה אינו זקוק לנו. נראה שהביטוי של עבודה לה' כוונתו היא להיות תלוי בה', כמו עובד ומעביד. בתפילה אנחנו מודים: "על ניסך שבכל יום עמנו", על ניסים שאנחנו אפילו לא מודעים אליהם. אנחנו פונים לקב"ה שימלא משאלות לבנו לטובה. בכך אנחנו מבטאים את התלות הגמורה שלנו בה' בכל דבר ודבר.

"איזו היא עבודה שבלב, הוי אומר זו תפילה". עבודת התפילה מכוונת כנגד הלב, החשוב שבאיברים. ללב אין תפקיד עצמי אלא תפקיד כללי, הוא מזרים דם לכל איבר ולכל תא בגוף בכל רגע. התפקיד הכללי מזכיר לנו את מנצח התזמורת: אין לו כלי נגינה ביד, אך בכל זאת ההרמוניה של המוזיקה תלויה בו. כך גם בתפילה יש היכולת לסייע ולרומם את כל רובדי החיים, ולכן מדמה רבי יוסף אלבו את התפילה לתרופה הגדולה שמרפאת את כל החוליים. התפילה שייכת לכל בני האדם, בכל המקומות בכל המצבים ובכל הזמנים.

הרחבות

• התפשטות הגשמיות

לפיכך בארו שהעבודה הזאת היא התפלה שהיא העבודה שבלב. התפילה אינה "צפצוף הזרזר והתוכי" (כוזרי ב, כד), אלא 'עבודה שבלב'. השולחן ערוך כותב כי בתפילה על האדם לבוא אל התפשטות הגשמיות (אורח חיים צט), כלומר שכחה מצרכיו הגופניים. מקור דבריו ברבנו יונה, המלמד כיצד יש לעמוד בתפילה: "צריך שיתן עיניו למטה וליבו למעלה, כלומר שיחשוב בליבו כאילו עומד בשמים ויסיר מליבו כל תענוגי העולם הזה וכל הנאות הגוף, וכענין שאמרו הקדמונים כשתרצה לכוין פשוט גופך מעל נשמתך. ולאחר שיגיע לזו המחשבה יחשוב גם כן כאילו הוא עומד בבית המקדש שהוא למטה, מפני שעל ידי זה תהיה תפילתו רצויה יותר לפני המקום" (פירוש על פסקי הרי"ף, ברכות כב:).

נוסח התפילה שלנו הפונה ישירות אל הקב"ה מלמד אותנו על הצורך של התפילה לנבוע ממקום פנימי, מהלב. אדם השוכח מכל צרכיו הגשמיים מתעלה מעל עצמו ונוגע בלבו, היינו ברצונו.

ר' צדוק מבאר כי מדרגה זו קרובה לנבואה, ולמרות שהנבואה בטלה ישנה אפשרות לזכות בכוח התורה למדרגה זו. כמו שאמרו בגמרא שהנבואה לא ניטלה מהחכמים [בבא בתרא יב.]. ומסיים דבריו כי עיקר הדבקות בה' היא בכוח הדבקות בתורה [צדקת הצדיק רי].

התפילה מועילה גם לדברים הפכיים

ואם פן התפלה היא כמו הצרי הכולל שהוא מועיל לכל החליים ולכל הארסים הן חם והן קר, לא פשאר מיני התריא"ק שהם מועילים לחלאים פרטיים בלבד, יש מהם לארס חם ויש מהם לארס קר בלבד, ולא נמצא אחד מהם מועיל לסם החם והקר ולחליים הפכיים אלא התריא"ק הגדול בלבד. וכן התפלה תועיל לכל הדברים ואפלו לדברים הפכיים, שהרי משה אמר בתפלתו: "זכר לאברהם" וגו' [שמות לב, יג], ואסף אמו: "אל תזכר לנו עונות ראשונים" וגו' [תהלים עט, ח], נמצא שתועיל אל הזכירה ואל השכחה, ולא נמצא מצוה שתועיל לכל הדברים אלא התפלה, ולזה מה שבארו רבותינו זכרונם לברכה [בבא קמא צב:] שמה שנוזכר בפתוב: "ועבדתם את ה' אלהיכם" וגו' [שמות כג, כה], שהעבודה ההיא אינה עבודת הקרבנות שהיא במקום מיחד אבל היא עבודה שהיא בכל מקום, ואי אפשר גם פן שתהיה פעבודת העבד לאדון, שהשם יתברך אינו מצטרף אל עבודת זולתו, ולזה תהיה העבודה הזאת בהכרח שיהיה האדם מזכיר שבחיו של מקום ומפיר שהכל בא מאתו ומבקש צרכיו מפניו בהיותו מתחנן לפניו ומודה שאין לו עוזר וסומך מפלעדי, וזו היא העבודה אליו.

תועלת 'ועבדתם את ה' אלהיכם'

ולפי שפצא בפסוק הוא ובבא אחריו ארבעה דברים כוללים משגים על ידי התפלה, ולא נמצא זולתה מן המצוות ומן העבודות שתועיל לכך, לפיכך בארו שהעבודה הזאת היא התפלה שהיא העבודה שבלב, שאנחנו נמצא שנאמר בעבודה הזאת: "וברך את לחמך ואת מימיה" וגו' [שמות כג, כה], ונמצא בימי דוד שהועילה לרעב כמו שאמרנו, וכן "והסירותי מחלה מקרבך" בחזקיה, ו"לא תהיה משפלה ועקרה בארצה" בחנה, ו"את מספר ימיה אמלא" בחזקיה וב' ישראל בעגל, "את אימתי אשלח לפניך" וגו' בחזקיה עם סנחריב מלך אשור ומחנהו. ונמצא גם פן תועיל התפלה לכל הצרות, כמו שנגררה מתפלת שלמה: "דבר כי יהיה, רעב כי יהיה, שדפון ארבה וירקון כל נגע וכל מחלה" [מלכים א ח, לז]. ותועיל גם פן להנצל מצרה ומהגלות, נאמר ב' ישראל בהיותם במצרים: "ויצקו ותעל שועתם אל האלהים" וגו' [שמות ב, כג], "וישמע אלהים את נאקתם" וגו' [שמות ב, כד], וכן דניאל ועזרא בתפלתם עלו ישראל מן הגלות.

נמצא גם פן שהתפלה היא כמו הצרי הכולל כל מיני התחלואים ומועיל לכל הגופים, ועל פן תועיל לכל מיני האנשים, אמר שלמה: "וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא וגו' ובא והתפלל" וגו' [מלכים א ח, מא-מג]. ותועיל גם פן אפלו לרשעים גמורים, כמו שנוזכר בפרק ששה עשר מזה המאמר מענין תפלת מנשה:

הצרי - התרופה. התריא"ק - מין ממיני התרופות. אבל - אלא. היא - התפילה. תהיה העבודה הזאת בהכרח - מוכרחים להסביר שהעבודה המדוברת היא התפילה. וב' ישראל בעגל - גזירת הכליה על ישראל התבטלה באמצעות התפילה.

ביאורים

בימים הקודמים למדנו על חשיבות התפילה ביחס לשאר המצוות.

אך עדיין, אמנם, קיים קושי להאמין שתפילתנו מועילה. הרי אפילו משה רבנו, גדול הנביאים, התפלל חמש מאות וחמש-עשרה תפילות כדי שייכנס לארץ [מדורש אגדה דברים ג], ותפילתו לא נענתה. אם-כן, מניין לנו שתפילתנו תתקבל ברצון לפני אדון כול?

רבי יוסף אלבו מבאר שאצל משה קבע הקב"ה בשבועה (ע"פ תרגום יונתן על הפסוק שם) שלא ייכנס לארץ, ולכן בקשתו לא התקבלה.

אך יש גם מקרים אחרים: פעמים רבות האדם מקבל עונש, אך עדיין לא נגזרה על-כך גזרה בשבועה, ולכן התפילה וזכויותיה יכולות לבטל את העונש. אמנם אין לדעת אם כבר נגזרה גזרה, ואם גם נקבעה שבועה אודותיה, אך ודאי שעדיין יש טעם להתפלל, ולקוות שהגזרה תשתנה.

ההבדל בין גזרה בשבועה לגזרה בלי שבועה זו עוצמת הקביעה. ישנם דברים שאותם קובע הקב"ה בעוצמה מפני שהם מוכרחים להיות דווקא כך. אפשר ללמוד מהדברים הללו על מידת הענווה מול הבורא: מצד אחד מוטל עלינו להתפלל ולבקש בכל לב שתתבטל הגזרה, אך אחר מעשה נקבל באהבה את רצון ה' בלי טרונגיה, מפני שכך רצונו של ה'. הענווה אינה ביטול הכוחות - הרי התפללנו וביקשנו את אשר על לבנו - הענווה היא קבלה אמתית של רצון ה'.

לעומת זאת על תפילת ציבור נאמר [ברכות ח] "אימתי עת רצון - בשעה שהצבור מתפללין". תפילה בציבור מגלה עוצמות כל כך גבוהות של תפילה, עד שאפילו החלטות אלוהיות שהיה עליהן גזר דין 'חתום' יכולות להתבטל.

הרחבות

• שביל עוקף משפט

לאחר גזר דין גם כן תועיל אם אין עמו שבועה. היכולת לקרוע גזר דין לאחר שנחתם מלמדת על הכוח הגדול שנתון בידינו להשפיע על כל המציאות. הגמרא אומרת ששלשה ספרים נפתחים בראש השנה בהם צדיקים גמורים ורשעים גמורים נחתמים לאלתר (מיד), וביום כיפור רק בינונים עומדים לדין [ראש השנה טז]: הרמב"ן שואל על הגמרא מדוע כולם מתפללים ביום כיפור אם הדין בו הוא רק לבינונים? תשובת רבי יוסף אלבו היא שאפילו רשע גמור יכול לקרוע גזר דין שאין עמו שבועה.

אולם מהי קריעת גזר דין בלא עמידה לדין, כיצד ייתכן לעקוף את החוק האלוהי ולהציל את האדם מהמשפט הראוי לו? רבי יהודה אריה לייב מגור בעל ה'שפת אמת' עונה על השאלה. הקב"ה פותח שער לדופקי בתשובה. בכוח התשובה נעשה האדם כבריה חדשה, בעזיבת דרכיו הקודמים, וכלשון הרמב"ם "אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים" [הלכות תשובה ב, ד]. [שבת תשובה תרל"ה]. אם-כן, אין מדובר בעקיפת המשפט אלא במתנה אלוהית המאפשרת לאדם לשנות את מהותו לטובה.

באותו אופן ממש כתב רבי יוסף אלבו שתפילה מועילה גם לרשע לשנות את דינו מפני שבעת התפילה האדם משנה את מהותו ורצונותיו לטובה. לכן יש הצדקה שהקב"ה יעניק לו טובה שלא היה זכאי לה מקודם לכן [פרק יח]. השתנות הרצון היא פתח גדול להבנת כל מהותה ופעולתה של התפילה (עיין הרחבות יום כ"ב חשוון).

פרק עשרים ואחד

מדוע משה לא נענה

קרה בענין התפלה ספק גדול^ו והוא זה, כי מי לנו גדול ממושה אדון כל הנביאים, והוא התפלל לשם על כניסתו לארץ ולא נענה, אמר הכתוב: "ואתחנן אל ה', אעברה נא וגו', ויאמר ה' אלי רב לך" וגו' [דברים ג, כג-כו], והנה זה ממה שישיר שיהדבר הנגזר אי אפשר שיבטל על ידי התפלה, ואם כן יאמר האומר כי שוא עבד אלהים ומה בצע כשנתחנן לפניו אחר שאי אפשר לבטל הנגזר.

תפילה לאחר גזר דין

התשובה בזה, שהתפלה מועילה לפני גזר דין על כל פנים, ואף לאחר גזר דין גם כן תועיל אם אין עמו שבועה^ו, וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה יפה צעקה לאדם בין קדם גזר דין בין לאחר גזר דין, כמו שיראה זה מחזקיה, שאחר שנאמר לו: "צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה", נאמר לו: "שמעתי את תפלתך וגו' הנני יוסיף על ימך" [ישעיהו לח, א-ה], וזה היה לאחר גזר דין כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה. אבל גזר דין של משה היה גזר דין שיש עמו שבועה שנשבע, שנאמר: "לכן לא תביאו" [במדבר כ, יב], ובארו רבותינו זכרונם לברכה [דברים רבה יא, י] כי "לכן" לשון שבועה, וכמו שהזכיר זה מ"לכן נשבעתי לבית עלי" [שמואל א ג, יד], ולפיכך לא הועילה התפלה של משה רבנו עליו השלום.

גזר דין של ציבור נקרע

וזהו ההבדל שיש בין יחיד לציבור, שהיחיד אין גזר דינו נקרע כשיש עמו שבועה, ושל ציבור הוא נקרע ומתבטל על ידי התפלה, וזה יראה שהוא כן מקשר הפרשה^ו.

ביאורים

בימים הקרובים נעסוק בביאור תפילתו של משה רבנו דרך לימוד הפסוקים בתחילת פרשת ואתחנן. רבי יוסף אלבו בחר לפרט פסוקים אלו משום שיש בהם יסודות בדרכי התפילה.

"וְאֶתְחַנֵּן אֵל ה' בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר: אֲדַנִּי אֱלֹהִים אֲתָהּ הַחֲלוּת לְהִרְאוֹת אֶת עֲבָדְךָ אֶת גְּדֻלָּךְ וְאֶת יָדְךָ הַחֲזֹקָה אֲשֶׁר מִי אֵל בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כַּמַּעֲשִׂיךָ וּכְגִבוּרְתְּךָ: אֶעֱבְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הֲהִיא הַטּוֹבָה הַזֶּה וְהַלְבָּנִי" (דברים ג, כג-כה).

תפילתו של משה מורכבת משלושה חלקים: ביטול כלפי ה' שהוא ענווה, שבח הבורא ובקשה.

את המילה 'ואתחנן' דרשו חכמים - 'אין חנון בכל מקום אלא מתנת חנם' (ספרי כו). משה רבנו לא מבקש להיכנס לארץ מכוח זכויותיו, משום שבמעמדה מול ה' נדרשת מאיתנו ענווה. חזקיהו, לעומת זאת, כן ציין בתפילתו את מעשיו הטובים: "אנא ה' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת [...] והטוב בעיניך עשיתי" [מלכים ב, כ, ג], ובשל כך גינו אותו. התפילה אינה מקח וממכר - נותנים מצוות ומקבלים את המבוקש. בתפילה אנו פונים לה' כאדם הצמא למים, מתוך כניעה וכמיהה לרוות צימאוננו. גישתנו לתפילה מתוך ענווה מעוררת בנו את התחושה שאנחנו רק בני אדם שעומדים לעומת מלך מלכי המלכים, והוא בלבד ממלא חסרונו. תמיד אנו נישאר 'חייבים' לו, ולעולם לא יהיה מצב בו נוכל לעמוד כלפי הבורא ולומר: "מגיע לי עבור זכויותי".

כך גם מבוארת המשך תפילתו של משה: "אתה החילות" - אתה התחלת את הקשר בינו במתנת חנם. ה' פנה אל משה במעמד הסנה בלי הכנה והכשרה כפי שהיינו מצפים מאדם שמתמנה למנהיג. זוהי דרכו של ה' לפעול: להתחיל בחסד גמור. על כן משה פונה בתפילה לה' שגם כעת יעשה עמו חסד.

בסיום מפרט רבי יוסף אלבו שלושה סוגי מיתה אפשריים: הגיעו של האדם לזמנו, מגיפה או מלחמה וחסא הגורם עונש. משה רבנו פונה לה' בתפילתו ומבקש רחמים על גזרת מיתתו לפני הכניסה לארץ בכל אחת מאפשרויות המיתה. מחר נלמד כיצד זה נדרש מהפסוקים.

הרחבות

• מיתה בלא חטא

שְׁהִמִּיתָה הַזֹּאת הַנִּגְזֶרֶת עָלַי אִי אֶפְשָׁר שֶׁתְּהִיָּה אֲלָא מֵאֶחָד מִג' פְּנִיִם. רבי יוסף אלבו מונה שלושה גורמי מוות בעולם: חטאות האדם, מוות טבעי בבוא הזמן להיפטר מן העולם ומוות מקרי כמו מלחמה או מגיפה.

הגמרא מבררת האם ישנם מי שמתים בלא חטא או שכל מיתה באה בעקבות חטא מסוים. מסקנת הגמרא היא שיש מיתה בלא חטא, שהרי התנאים מונים ארבעה צדיקים שמתו בעטיו של נחש. באופן פשוט, כוונת הגמרא לומר שבעקבות הנחש שגרם לחטא אדם הראשון נענשו גם אותם ארבעה צדיקים שלא חטאו מעולם [שבת נה:].

הרב קוק מסביר בעומק את דברי הגמרא: הנחש מבטא את מציאותו של כוח הרע בעולם. כוח זה אינו תלוי בחטא מסוים אלא הוא מציאות קיימת שיש לה תפקיד, גם הטוב צריך שיגבילו אותו - גם הטבה בלי גבול היא חסרון: "רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם" [אבות ב, א]. גם הצדיק הגמור זקוק לקיומו של כוח הרע על מנת שיגביל את הרצון להיטיב ויעמיד אותו על מקומו הראוי. מציאות זו של הרע בעולם מגבילה גם את ההארה והטובה, שלה זוכה העולם בקיומו של הצדיק [עין איה שם].

בקשת משה למתנת חנם

וְכִדִּי שְׂיֹבֵן זֶה הֵיטֵב אֲבָאָר הַפְּסוּקִים שֶׁבָאוּ בְּתַפְלָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה כְּדִי שְׂיֹבֵן הַקְּשֶׁר יָפֵה. הִנֵּה בְּתַחֲלָה אָמַר: "וְאֶתְחַנֵּן אֵל ה'" (דברים ג, כג), וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרֵנוֹם לְבִרְכָה: אֵין חֲנוּן בְּכָל מְקוֹם אֲלָא מִתְּנַת חֲנָם [רש"י שם], וְדַקְדְּקוּ זֶה לְפִי שֶׁשָּׂרֵשׁ חֲנָם חֲנוּן, וּבָאוּ לְהוֹדוֹת שֶׁאֵין רְאוּי לְאָדָם לְתַלּוֹת תְּפִלָּתוֹ בְּמַעֲשֵׂיו הַטּוֹבִים וְלֹא בְּזִכּוֹת עֲצָמוֹ, כְּמֹאמְרֵי אֱלִיפַז: "מִה אֲנוֹשׁ כִּי יִזְכֶּה וְכִי יִצְדַּק יִלּוֹד אִשָּׁה" [איוב טו, יד], וְגַם חֲכָמִים לְחֻזְקָהּ שֶׁתְּלֶה תְּפִלָּתוֹ בְּזִכּוֹת עֲצָמוֹ, וְאָמְרוּ [ברכות י:]: כִּי לְפִי שֶׁתְּלֶה הַדְּבָר בְּזִכּוֹת עֲצָמוֹ תְּלוּ לוֹ בְּזִכּוֹת אֲחֵרִים, וְנֶאֱמַר לוֹ: "וְגִנּוּתִי" עַל הָעִיר הַזֹּאת לְהוֹשִׁיעָה לְמַעַנִּי וּלְמַעַן דָּוִד עַבְדִּי" [מלכים ב יט, לד], וּבַעֲבוּר זֶה לֹא תְּלֶה מֹשֶׁה רַבְּנוֹ תְּפִלָּתוֹ בְּזִכּוֹת עֲצָמוֹ אֲלָא בְּמִתְּנַת חֲנָם, וּלְפִיכָּךְ אָמַר: ה' אֱלֹהִים אֲתָהּ הַחֲלוּת" וְגו', כְּלוֹמַר כִּי הוּא דָרָכָךְ עָמִי לַעֲשׂוֹת חֶסֶד חֲנָם שֶׁאֲתָהּ הַחֲלוּת מַעֲצָמְךָ בְּסִנָּה לְהַשְׁפִּיעַ עָלַי שֶׁפַּע נְבוֹאִי מִבְּלָתִי שֶׁאֲהִיָּה רְאוּי וְלֹא שֶׁאֲכִין עֲצָמִי לְכָךְ.

הסיבות האפשריות למיתת משה

וְכִן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרֵנוֹם לְבִרְכָה בְּסַפְרֵי [במדבר פנחס פיסקא קלד], "אֲתָהּ הַחֲלוּת לְהִרְאוֹת אֶת עֲבָדְךָ" נְסִים וּגְבוּרוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֶסְרָה נָא וְאֶרְאֶה" [שמות ג, ג], הִנֵּה בְּאֶרֶץ שֶׁ"אֲתָהּ הַחֲלוּת" נֶאֱמַר עַל הַתְּחִלָּת נְבוֹאָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, וּכְאִלוֹ אָמַר, רַבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם אֵל יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ לַעֲשׂוֹת עָמִי חֶסֶד אֶף עַל פִּי שֶׁאֵינִי רְאוּי אֲלֵיו וְלָתֵת לִי מִתְּנַת חֲנָם, שֶׁכֵּן דָרָכָךְ עָמִי שֶׁאֲתָהּ מַעֲצָמְךָ הַחֲלוּת בְּסִנָּה לְהִרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ וְגו', וְאֶחָד שֶׁכָּךְ דָרָכָךְ עָמִי עֲשֶׂה גַם עִתָּה עָמִי חֶסֶד הַזֶּה שֶׁאֵינִי שׂוֹאֵל, "אֶעֱבְרָה נָא וְאֶרְאֶה" וְגו', וְהַתְּפִלָּה הַזֹּאת הִיא עַל דָרָךְ "הוֹשִׁיעֵנו אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנו" [דברי הימים א טז, לה], וְמָה הוּא הַמוֹנֵעַ שֶׁלֹּא תַעֲשֶׂה עָמִי חֶסֶד הַזֶּה, שֶׁהִמִּיתָה הַזֹּאת הַנִּגְזֶרֶת עָלַי אִי אֶפְשָׁר שֶׁתְּהִיָּה אֲלָא מֵאֶחָד מִג' פְּנִיִם, אִם מִצַּד הָעֲנֵשׁ הַמְּגִיעַ מֵאֲתָרְךָ עַל חֲטָאֵי, אוֹ מִצַּד הוֹרָאת הַמַּעֲרַכֵּת, אוֹ שֶׁהִגִיעַ זְמַנִּי לְהַפְטֹר, וְאִלוֹ הַשְּׁלֵשָׁה הֵם הַקְּצִים הַקְּבוּעִים לְחַיֵּי הָאָדָם. אָמַר דָּוִד עַל שְׂאוֹל: "כִּי אִם ה' יִגְפְּנוּ אוֹ יִמּוּ יָבָא וְמָת אוֹ בְּמִלְחָמָה יִרַד וְנִסְפָה" [שמואל א כו, י], רַמְזוּ בְּזֶה שֶׁהִמִּיתוּת הֵן שְׁלֹשׁ: אִם כְּרַתִּיתָ אוֹ טְבַעִית אוֹ מְקַרִּית, כִּי "ה' יִגְפְּנוּ" יִרְמֹז עַל הִמִּיתָה הַכְּרַתִּית, וְהִיא מִיִּתֵת הָעֲנֵשׁ עַל חֲטָא, "אוֹ יִמּוּ יָבָא וְמָת" יִרְמֹז עַל הִמִּיתָה הַטְּבַעִית, וְהוּא שֶׁהִגִיעַ זְמַנּוֹ לְהַפְטֹר כְּפִי מִזְגּוֹ, "אוֹ בְּמִלְחָמָה יִרַד וְנִסְפָה" יִרְמֹז עַל הִמִּיתָה הַמְּקַרִּית הַמְּנַעֶת לְאָדָם בְּלֹא עֵתוֹ וּבְלֹא חֲטָא קִדְּם אֲלָא מִצַּד הוֹרָאת הַמַּעֲרַכֵּת אוֹ הַגְּזֵרָה הַכּוֹלֵלֶת שֶׁכָּל מִי שֶׁיִּכְנַס בְּמִלְחָמָה פְּלוּגִית יָמוּת, וְאִם לֹא הִיא יוֹצֵא לְמִלְחָמָה לֹא הִיא מָת, וְאִם יֵצֵא יָמוּת מִצַּד הוֹרָאת הַכּוֹלֵלֶת אֶף עַל פִּי שֶׁאֵין בִּידוֹ עוֹן אֲשֶׁר חֲטָא. וְלֹא הַזְכִּיר הִמִּיתָה הַבְּחִירִית לְפִי שֶׁאֵין אָדָם שֶׁיִּבְחַר מוֹת מַחִיִּים, וְלֹא הַסְפִּים בְּזֶה אֵל הָאָמֵת, שֶׁהִרִי מִיִּתֵת שְׂאוֹל בְּחִירִית הִיתָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּקַּח שְׂאוֹל אֶת הַחֶרֶב וַיַּפֵּל עָלֶיהָ" [שמואל א לא, ד], וְכֵן מֹשֶׁה לֹא הַזְכִּיר אוֹתָהּ שֶׁהוּא לֹא הִיא בּוֹחֵר מוֹת מַחִיִּים, וְלָזֶה לֹא הַזְכִּיר אֲלָא אֵלוֹ הַשְּׁלֵשׁ מִיִּתוֹת בְּלִבְד.

אֱלִיפַז - מַחְבְּרֵיו שֶׁל אִיּוֹב. וְגִנּוּתִי - ה' יִשְׁמֹר. הוֹשִׁיעֵנו אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנו - הוֹשִׁיעֵנו כְּמוֹ שֶׁהוֹשַׁעְתֵנו בַּעֲבַר. הוֹרָאת הַמַּעֲרַכֵּת - הַנְּהַגָה טְבַעִית. כְּרַתִּית - עוֹנֵשׁ כְּרַת. וְלֹא הַסְפִּים וְכו' - דוּד טַעַה בְּעֵינֵי זֶה.